

УДК 343.988(477)

В. В. Шендрик

СТРУКТУРА ІНСТИТУТУ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто загальну структуру інституту попередження злочинів в оперативно-розшуковій діяльності.

В окремих дослідженнях науковців, у тому числі зарубіжних, зокрема: Г. А. Аванесова, А. І. Алексєєва, Л. В. Багрій-Шахматова, О. М. Бандурці, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, М. М. Биргеу, О. В. Бокова, В. І. Борисова, С. Є. Віцина, С. Б. Гавриша, О. І. Гурова, А. І. Долгової, В. П. Ємельянова, А. Е. Жалинського, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, К. Є. Ігошева, І. І. Карпеця, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнецової, І. П. Лановенка, В. Г. Лихолоба, О. М. Литвинова, Ф. А. Лопушанського, М. І. Мельника, В. А. Мисливого, Г. М. Мінковського, В. С. Овчинського, С. С. Овчинського, В. М. Поповича, О. Б. Сахарова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. М. Трубникова, Г. А. Туманова, І. К. Туркевич, В. П. Філонова, О. О. Юхна, Н. М. Ярмиш, О. Н. Ярмиша та ін. розглянуто злочинність та вплив на неї з позицій загальної теорії держави і права, кримінології та кримінального права, теорій управління, правоохоронної та оперативно-розшукової діяльності, інших галузевих правових наук,

Оперативно-розшукове попередження злочинів можна розглядати у багатьох ракурсах: як завдання ОРД, як напрям діяльності тощо. Зупинимось детальніше на аналізі оперативно-розшукового попередження злочинів як інституту ОРД.

Згідно з тлумаченням, наданим Юридичною енциклопедією [1, с. 344], *інститут у праві* – це сукупність його норм, які охоплюють певне коло взаємопов'язаних суспільних відносин.

Попередження злочинів можна розглядати у широкому та вузькому сенсах. Так, наприклад, у широкому сенсі О. О. Черепенко розуміє попередження злочинності як діяльність із

запровадження в життя комплексу заходів, спрямованих на ліквідацію такого явища, як злочинність, а також причин і умов, що його породжують [2, с. 142]. Л. М. Колодкін дає більш характеризуюче визначення: сукупність загальних соціально-економічних і культурно-виховних заходів ... і спеціальних заходів щодо усунення причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, припиненню злочинної діяльності конкретних осіб на ранніх стадіях її розвитку, покаранню злочинців і перевихованню засуджених [3, с. 7–8].

Нормативне регулювання попередження злочинів здійснюється рядом нормативно-правових актів. У вузькому значенні попередження злочинів, яке здійснюється органами та підрозділами органів внутрішніх справ, закріплено у наказі МВС України № 507 від 25.06.2001: це вид діяльності працівників органів та підрозділів внутрішніх справ щодо виявлення, послаблення впливу та нейтралізації дії причин і умов, які сприяють їхньому вчиненню, вживання заходів щодо осіб, поведінка яких свідчить про високу імовірність скоєння ними злочину, забезпечення активного залучення громадськості до цієї роботи, інформування населення про засоби і способи правомірного захисту від злочинних посягань. З наданих визначень можна виділити оперативно-розшукову складову попередження злочинів, яка виражається у застосуванні оперативно-розшукових сил та засобів для досягнення цілей попереджувальної роботи.

Для того, щоб сформувати цілісну картину інституту оперативно-розшукового попередження та розкрити його структуру, розглянемо деякі тлумачення поняття попередження та пов'язаних з ним термінів, що були надані у різні часи фахівцями у сфері оперативно-розшукової діяльності.

Так, Д. А. Михайличенко вважає, що під попередженням злочинів слід розуміти комплексну цілеспрямовану дію держави, суспільства, юридичних і фізичних осіб, спрямовану на профілактику, запобігання і припинення злочинів [4, с. 121].

А. Г. Лескарь, який є одним із засновників теорії оперативно-розшукової діяльності взагалі та оперативно-розшукового попередження зокрема, визначав термін «попередження злочинів» як узагальнюючу категорію, що включає [5, с. 19]:

- виявлення й усунення причин і умов, що сприяють здійсненню злочинів;
- запобігання злочинам з боку осіб, які здійснюють їх підготовку, а також виношують конкретні наміри щодо реалізації злочинних дій;
- припинення злочинів, тобто недопущення завершення початих злочинів і настання бажаних злочинних результатів.

О. М. Сура, підтримуючи висновки А. Г. Лекаря, конкретизує, що під «профілактикою злочину» мають на увазі заходи, спрямовані на виявлення й усунення причин і умов, що сприяють здійсненню злочинів, у тому числі шляхом створення перепон, що виключають, ускладнюють або нейтралізуючи, можливості реалізації зазначених причин і умов (загальна та індивідуальна профілактика). «Запобігання злочинів» полягає у завданні перешкоди доведенню початих злочинних дій до кінця шляхом виявлення осіб, які готуються до його здійснення, і вжиття до них заходів, що не допускають переростання підготовчих дій у замах або закінчений злочин. «Припинення злочинів» включає в себе створення перешкод доведенню до кінця фактично початого або триваючого злочину. Сукупність усіх цих форм і напрямків попередження злочинів задекларована законодавством на загальнодержавному рівні й утворює єдину систему діяльності ОВС з попередження злочинів [6, с. 206–207].

На відміну від вказаних вище авторів, В. Р. Волчков не включає до оперативно-розшукового попередження усунення причин та умов вчинення злочинів і відкидає припинення злочину на стадії замаху як складову частину попередження, тобто фактично ототожнює попередження з недопущенням вчинення задуманих злочинів, що, на нашу думку, рівнозначно поняттю «оперативно-розшукове запобігання». Він вважає, що під попередженням злочинів розуміється здійснення оперативно-розшукових заходів, направлених на виявлення осіб, які замислюють злочини або вже виконали підготовчі до злочину дії, та які забезпечують відмову цих осіб від злочинних задумів і дій, а за наявності законних підстав – притягнення їх до кримінальної відповідальності за приготування до злочину [7, с. 20].

Тісно пов'язаним з поняттям оперативно-розшукового попередження злочинів є дефініція «оперативно-розшукова профілактика».

Досить ґрунтовне визначення цього поняття було надано С. С. Галаховим: оперативно-розшукова профілактика – це нормативно врегульована система комплексних оперативно-розшукових заходів по здійсненню індивідуально-профілактичного впливу і контролю щодо осіб, які перебувають на оперативно-розшукових і профілактичних обліках органів внутрішніх справ, з метою вивчення і нейтралізації чинників, що впливають на їх криміногенну активність [8, с. 10]. У цьому визначенні враховано два види оперативно-розшукової профілактики: як індивідуальну (у першій частині визначення), так і загальну (у другій його частині).

Подібне за своєю суттю визначення надає й М. І. Бутько. На його думку, оперативно-розшукова профілактика – це система здійснюваних оперативними апаратами органів внутрішніх справ на нормативно-правовій і науковій основах розвідувальних заходів із застосуванням спеціальних сил, засобів і методів, спрямованих на виявлення та усунення причин злочинів, умов, що їм ним сприяють, а також на виявлення осіб, які допускають протиправну поведінку, і здійснення на них попереджувально-профілактичного впливу [9, с. 9]

В. П. Дробот конкретизує, що ця форма профілактики злочинів базується на праві оперативних підрозділів здійснювати проникнення їх негласних працівників у злочинні групи та взагалі в кримінальне середовище, оперативного спостереження за окремими особами, які виношують злочинні наміри, готуються до їх здійснення, а також щодо виявлення інформації чи фактичних даних про навмисне створення окремими суб'єктами умов, які полегшують вчинення злочинів, і, що особливо важливо, – на повноваженнях здійснення безпосереднього впливу на зазначені об'єкти профілактики шляхом проведення оперативних комбінацій тощо [10, с. 10].

З цієї позиції В. П. Дробота можна побачити, що він включає в оперативно-розшукову профілактику як протидію задуманим злочинам (запобігання), так і протидію підготовлюваним злочинам (припинення). На нашу думку, така позиція не збігається з традиційно сформованою структурою оперативно-розшукового попередження.

Зважаючи на проведений аналіз, доходимо висновку, що попередження є ширшим поняттям, ніж запобігання, тому що запобігти злочину можна лише після формування злочинного задуму, в той час як попередити злочин можна і на етапі усунення причин та умов його вчинення. Крім того, запобігти можна потенційно можливному структурно-окресленому злочину, в той час як одним із завдань попередження є взагалі усунення передумов для їх вчинення.

Тому, на нашу думку, не можна погодитися з Я. Ю. Кондратьєвим [11, с. 18], К.А. Гусевою [12, с. 8–9], С. І. Халимон [13, с. 9] та деякими іншими авторами, які пропонують включати попередження злочинів у структуру їх запобігання: профілактика → попередження → припинення.

Слушну позицію з цього приводу висловлює О. Г. Кальман, який, визначаючи зміст та принципову відмінність таких понять, як «попередження», «профілактика», «боротьба», «контроль», «протидія», «війна», «запобігання», «припинення», підкреслює, що за кожним з цих термінів стоїть різний зміст,

а найширше значення має термін «попередження», який охоплює всі інші напрямки протидії ... злочинності [14, с. 21].

Найгострішою є дискусія щодо співвідношення між собою дефініцій «профілактика» та «попередження». Одні вчені вважають їх тотожними, інші розглядають їх як загальне та окреме відповідно та навпаки.

Наприклад, Т. В. Миронюк вважає, що «попередження, запобігання, припинення і профілактика», на перший погляд, є синонімами, тобто словами, однаковими за своїм змістом, але в діяльності оперативних підрозділів вони мають різне значення. Так, попередження злочинів є більш широким за своїм змістом, метою якого є виявлення та усунення причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів у цілому, а запобігання – це дія, яка здійснюється після того, як сформовано злочинний умисел.

Припинення здійснюється після початку дій, відповідальність за які передбачена кримінальним законодавством. Якщо воно стосується оперативно-розшукової профілактики, то це значення за своїм змістом є вузьким, а саме низка оперативно-розшукових заходів, які запобігають виникненню й поширенню злочинів, використовується для конкретної спеціалізації [15, с. 24]. Проте не можна погодитись і з цією позицією.

Так само не можна погодитись з С. В. Погребняком, який вважає, що родовим поняттям у діяльності оперативного уповноваженого та слідчого слів «попередження» «запобігання», «припинення» є термін «профілактика», сутністю якого є недопущення злочинів, а зазначені терміни є різновидами ранньої профілактики [16, с. 6].

Так, дійсно, профілактику можна розглядати як родове поняття, але лише в контексті кримінологічних досліджень, оскільки *«оперативно-розшукова профілактика»*, як історично вже склалося, *спрямована на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів за допомогою оперативно-розшукових сил та засобів*, тобто передує запобіганню та припиненню злочинної діяльності.

На підтвердження цих слів свідчать і дослідження, проведені П. В. Яковенком у період існування профілактичних підрозділів у системі МВС СРСР. Він відмічає, що працівники правоохоронних органів, які займаються безпосередньо організацією і здійсненням профілактики злочинів (50–60 %), вважають найбільш загальним, таким, що охоплює всі напрями, види і сфери діяльності по недопущенню події злочину, термін «попередження», а таким, що відображає лише діяльність по виявленню і усуненню причин, що породжують злочини, та умов, які сприяють їх здійсненню, – термін «профілактика» [17, с. 63]. Ми погоджуємося, що таке розуміння цих термінів найбільш

задовольняє практику і не протирічить теорії попередження злочинів.

Вказані вище висновки підтверджуються й етимологічним аналізом термінів «запобігання», «попередження», «припинення», «профілактика». Так, відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови слово **«запобігати»** означає не допускати, заздалегідь *відвертати* що-небудь неприємне, небажане [18, с. 414]; **«попереджати»** – здійснювати що-небудь раніше від когось [18, с. 1024]; **«припиняти»** – переривати яку-небудь дію, процес, стан і т. ін., що триває [18, с. 1126]; **«профілактика»** – заходи, що запобігають виникненню й поширенню... [18, с. 1177].

Слід також наголосити, що в англomовних країнах для позначення упереджувальної діяльності в цілому використовується термін «превенція», який походить від лат. *praeventio*, що дослівно перекладається як попереджую [1, с. 348], у той час як «профілактика» звучить як *prophylaxis* та застосовується здебільшого у медичній царині. Тому справедливим є висновок саме про узагальнюючий характер попередження злочинів щодо профілактики, запобігання та припинення.

Зважаючи на вищевикладене, можна **структурно** зобразити оперативно-розшукове попередження, як на рис. 1.

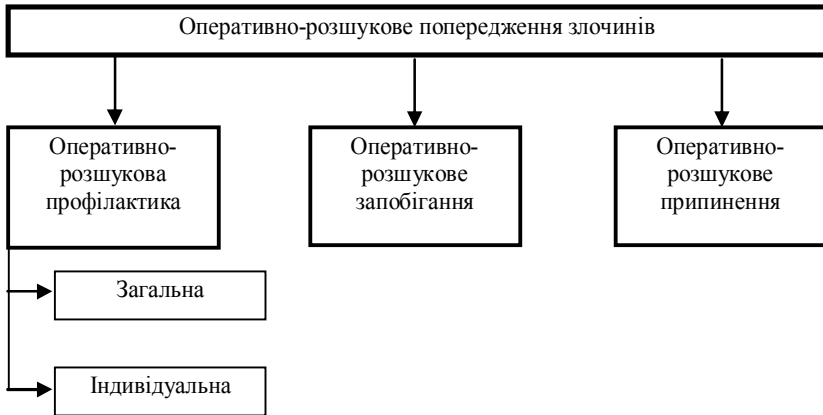

Рис. 1. Загальна структура оперативно-розшукового попередження злочинів

Список літератури: 1. Тихомирова Л. В. Юридическая энциклопедия / Л. В. Тихомирова, М. Ю. Тихомиров ; под ред. М. Ю. Тихомирова. – М. : Юринформцентр, 1997. – 526 с. 2. Черепненко О. О. Поняття, сутність і значення попередження злочинності // О. О. Черепненко // Вісник ЛАВС. – 2005. – Спецвип. № 4. – С. 137–143. 3. Колодкин Л. М. Стадии преступления и предупреждение

преступлений / Л. М. Колодкин. – К. : РІО МВД УССР, 1972. – 93 с. **4.** Михайличенко Д. А. Оперативно-розшукова профілактика злочинів на різних стадіях злочинної діяльності / Д. А. Михайличенко // Вісник ЛАВС. – 2004. – Спецвип. № 3. – С. 116–122. **5.** Лекарь А. Г. Некоторые вопросы деятельности органов внутренних дел по предупреждению преступлений // Вопросы предупреждения преступности. – 1965. – Вып. 1. – С. 15–25. **6.** Сура О. М. Попереджувально-профілактична спрямованість діяльності в сучасній теорії ОРД / О. М. Сура // Методологічні проблеми теорії і практики ОРД в сучасних умовах : Вісник ЛАВС. – 2004. – Спецвип. № 2. – Ч. 1. – С. 201–216. **7.** Волчков В. Р. Профілактика преступлений : материалы к лекции / В. Р. Волчков ; под ред. А. И. Алексеева. – М. : УУЗ, 1979. – 16 л. **8.** Галахов С. С. Сущность и задачи оперативно-розыскной профилактики органов внутренних дел / С. С. Галахов // Проблемы оперативно-розыскной профилактики : межвуз. сб. науч. трудов. – Омск : ОВШ милиции МВД СССР, 1990. – С. 3–11. **9.** Бутко Н. И. Использование негласных сил, средств и методов в предупреждении преступлений : лекция / Н. И. Бутко, В. Ф. Рудаков. – Минск : МВШ МВД СССР, 1989. – 30 с. **10.** Дробот В. П. Оперативно-слідче попередження злочинів (теоретичні, правові та науково-прикладні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / В. П. Дробот. – К., 2004. – 20 с. **11.** Кондратьев Я. Ю. Теоретичні, правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції : монографія / Я. Ю. Кондратьев. – К. : НАВСУ, 2004. – 444 с. **12.** Гусева К. А. Нормативно-правове забезпечення запобігання злочинам міліцією України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / К. А. Гусева. – К. : НУВС, 2009. – 20 с. **13.** Халимон С. І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / С. І. Халимон. – Д. : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2008. – 20 с. **14.** Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О. Г. Кальман. – Х., 2004. – 40 с. **15.** Миронюк Т. В. Актуальні проблеми оперативно-розшукової профілактики злочинів / Т. В. Миронюк // Науковий вісник ХНУВС. – К. : КНУВС, 2007. – № 2. – Ч. 2. – С. 17–25. **16.** Погребняк С. В. Профілактична діяльність при розкритті і розслідуванні злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / С. В. Погребняк. – О. : ОДУВС, 2010. – 21 с. **17.** Яковенко П. В. Понятие профилактики преступлений в системе обеспечения правопорядка и укрепления социалистического образа жизни / П. В. Яковенко // Методико-организационные и правовые проблемы совершенствования деятельности ОВД : межвуз. сб. науч. тр. – К. : НИ и РІО МВД СССР, 1984. – С. 58–64. **18.** Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

Надійшла до редколегії 08.09.2011

Рассмотрена общая структура института предупреждения преступлений в оперативно-розыскной деятельности.

The general structure of institute of the prevention of crimes in operatively-search activity is considered.